
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ ПСИХОЛОГА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Марценюк М.О.

Мукачівський державний університет

The article is devoted to professional abilities, determining the psychologist's progress, the quality of personality that is professionally needed for psychologist - researcher as well as applied psychologist. The main objectives and stages of professional training of applied psychologist have been highlighted. The positions and fields of social practice, where Bachelors, Specialists and Masters can work, have been outlined. The general requirements to the content of education and personal qualities of applied psychologists have been formulated.

Keywords: *professional readiness, professional activity, professional skills, professional suitability, personal readiness, applied psychologist, psychologist – researcher, educational psychologist.*

Постановка проблеми. У зв'язку з великою популярністю психологічних знань багато молодих людей прагнуть стати психологами або отримати додаткову психологічну освіту. Підготовка практичних психологів здійснюється навчальними закладами – університетами, інститутами, на базі яких працюють відповідні факультети та кафедри. Як показує досвід, люди, які не пройшли попередньої спеціальної підготовки, зазвичай, в своєму бажанні стати психологом орієнтуються на існуючі в суспільстві міфи про психологію і психологів. І саме на їх основі молодь часто формулює причини свого професійного вибору: «хочу розібратися в собі», «хочу допомагати людям», «хочу навчитися володіти собою», «цікава наука» тощо. Проте психологія – це наука, яка посідає особливе місце в системі наук за декількома причинами. По-перше, це наука про найскладніше, що наразі відоме людству про психіку. По-друге, в психології начебто зливаються об'єкт і суб'єкт пізнання. По-третє, особливість психології полягає в її унікальних практичних наслідках. Адже пізнати щось – означає його опанувати і навчитися керувати своїми психічними процесами, функціями, здібностями, причому пізнаючи себе людина змінюється.

Актуальність дослідження. Необхідність дослідження теми професійної та особистісної готовності психолога до професійної

діяльності обумовлена тим, що в умовах трансформації сучасної соціально-економічної, суспільно-політичної, освітньої системи України у напрямі їхньої гуманізації та гуманітаризації, розробляються та впроваджуються в процес навчання нові інформаційні та психолого-педагогічні технології навчання. Ці технології охоплюють галузі підготовки майбутніх суб'єктів професійної психологічної діяльності. І саме тому цей аспект набуває великого значення. Досконале володіння майбутніми психологами теоретичними знаннями, практичними вміннями і навичками для успішного здійснення своєї професійної діяльності є запорукою продуктивного вирішення фахових завдань, пов'язаних переважно із здатністю фахівця до виконання своїх професійних обов'язків. У роботі практичного психолога важливим компонентом є система вмінь. Психолог повинен володіти такими вміннями, як: дослідницькі, інтерактивно-комунікативні, діагностичні, дидактичні та проєктувальні вміння. Характерним для практичного психолога є пріоритет обов'язків над правами. Важливим аспектом психологічної практики є дотримання етичних стандартів надання психологічної допомоги особистості.

Зазначені вище вміння й навички, необхідні для ефективного виконання професійних обов'язків, у першу чергу, представникам комунікативних професій. У цьому зв'язку виняткового значення набуває вивчення процесу формування та розвитку професійно необхідних навичок і рис особистості на етапі підготовки практичного психолога у вищій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми формування професійної та особистісної готовності майбутнього психолога репрезентовано у психологічній літературі широким колом дослідників, зокрема: І.Н. Андрєєвою, О.Ф.Бондаренком, І.В. Вачковим, С.П. Дерев'янко, Є.П. Ільїним, М. Аміновим, О. Бодальовим, О. Власовою, В. Карандашевим, О. Санніковою, Н. Чепелевою та ін. Саме їх роботи розкривають важливі аспекти питання про взаємозв'язок професійних та особистісних якостей у професійній діяльності та особистісного розвитку психолога. Поряд з тим, спостерігається недостатньо глибокий аналіз проблеми дослідження шляхів створення психолого-педагогічних умов, методів діагностики та розвитку професійної спрямованості студентів-психологів як професійно важливої якості особистості.

Мета статті – проаналізувати проблему професійної та особистісної готовності психолога до професійної діяльності в аспекті його фахової підготовки в вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування професійної та особистісної готовності психолога до професійної діяльності була і залишається ключовою для психолого-педагогічної теорії і практики професійної освіти. Професійні та особистісні якості психолога в його діяльності дуже тісно взаємопов'язані. І саме тому особистість психолога зазвичай виступає провідним фактором успішного виконання професійних обов'язків.

Психолог у будь-якій сфері соціальної практики виконує специфічні функції. Виходячи з його типових завдань, він повинен володіти певним рівнем розвитку професійної майстерності та відповідно розвиненою системою знань, вмінь та навичок.

Професійні вміння визначають успішність практичної діяльності психолога, його здатність застосовувати свої знання. До основних професійних умінь, виходячи з головних видів діяльності психолога, належать:

- дослідницькі вміння – вміння виокремлювати психологічну проблему; організовувати та проводити психологічне дослідження; обробляти, аналізувати та узагальнювати отримані результати;

- комунікативні вміння – вміння спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми; встановлювати та підтримувати контакти з оточуючими, сприймати та розуміти особливості особистості інших; вміння співпереживати, аналізувати власну поведінку, керувати власним емоційним станом і процесом спілкування; вміння аргументувати та переконувати;

- дидактичні вміння – вміння продуктивно навчати, забезпечувати розвиток і корекцію діяльності особистості та колективу; здійснювати вибір і реалізацію ефективних моделей, алгоритму і технології діяльності, організовувати соціально-психологічну роботу і особисто брати участь у проведенні адекватних заходів;

- діагностичні вміння – вміння методично правильно проводити анкетування, тестування, заходи психологічної корекції та інших впливів на людину; використовувати психологічний інструментарій, адекватний задачам та особливостям праці персоналу; інтерпретувати результати психодіагностики, виявляти властивості особистості і можливості її продуктивної діяльності;

- проєктувальні та корекційні вміння – володіння конкретними методами та методиками психологічної корекції; вміння чітко визначати мету, коло завдань корекційної роботи, вибирати її стратегію та тактику; розробляти та реалізовувати корекційні програми; формувати позитивну «Я-концепцію» у клієнта, самоаналіз і адаптацію до нових реальних умов; здійснювати первинну профілактику алко-

голізму, наркоманії та інших шкідливих звичок людини; проводити психологічну експертизу та реабілітацію людини; консультивати керівників і працівників установ з питань використання психології з метою ефективної організації виробничої діяльності [10].

Професійні навички – це професійні дії, що виконуються легко і впевнено та дозволяють психологу ефективно виконувати свою роботу. Професійні навички набуваються з досвідом.

Розвиток компетентності та особистості психологів як фахівців починається у студентські роки і продовжується під час професійної діяльності. Н. С. Пряжніков та Є. Ю. Пряжнікова умовно виділяють такі етапи професійного розвитку психологів

1. Захоплююче-романтичний. Проявляється у період першого знайомства з психологією.

2. Етап самоствердження. Є бажання дізнатися щось особливе про психологію або оволодіти якою-небудь незвичайною методикою.

3. Перші розчарування і пошук нових особистісних смислів у навчанні та роботі.

4. Початок самостійного розв'язання деяких психологічних проблем (теоретичних чи практичних) із застосуванням відомих технологій, методів і накопичення негативного досвіду їх використання.

5. Спроби працювати по-новому. Часто ці спроби закінчуються «розчаруванням у собі» і намаганням довести свої ідеї до досконалості. Часто на цьому етапі відбувається цікаве «прозріння»: фахівець починає розуміти, що для творчої роботи потрібне глибоке знання психологічної теорії та методології.

6. Звернення до теоретичних та методологічних основ психології, тобто до всього того, що на етапі навчання у ВНЗ викликало відкриття «алергію».

7. Імпровізація і професійна творчість уже на основі оновленої теоретичної та методологічної баз, де органічно поєднується теорія і практика, наука і мистецтво.

Далеко не всі психологи проходять усі сім етапів, багато з них залишаються на певних етапах розвитку, тобто зупиняються у своєму професійному зростанні [10].

Професійний розвиток – це постійний розвиток особистості психолога, підвищення професійної майстерності та компетентності. Поки що він не має нормативних критеріїв оцінки. На відміну від цього професійна кваліфікація характеризує компетентність психолога, його підготовленість та досвід, а тому є предметом оцінювання якості професійної діяльності.

Базовим етапом професійного розвитку та становлення є навчання у вищому закладі. Професійна психологічна освіта містить у собі як теоретичні, так і практичні компоненти.

Підготовку психологів сьогодні забезпечує базова вузівська освіта та післядипломна освіта. Тривалий час підготовка психологів здійснювалася на відділеннях психології філософських факультетів університетів, або на кафедрах психолого-педагогічного спрямування у педагогічних ВНЗ. Ці нечисельні державні ВНЗ і досі зберігають традиційні підходи до навчання студентів-психологів.

Водночас, з початку 90-х років минулого століття через різке збільшення потреби суспільства у практичних психологах у багатьох ВНЗ, навіть технічних, відкриваються відділення та факультети психології. За даними В. Й. Бочелюка та В. В. Зарицької психологів сьогодні готують 36 класичних університетів, 20 педагогічних університетів, 30 недержавних закладів і 15 технічних вузів. Попит на практичних психологів привів до появи короткострокових курсів, на яких здійснюється перепідготовка фахівців, які мають вищу освіту, для роботи в якості психолога.

Програма підготовки психологів наближена до вимог Болонської угоди. На першому етапі студент після чотирьох років навчання отримує ступінь «бакалавр психології», це забезпечує загальну психологічну освіту. На другому етапі після закінчення магістратури психолог отримує ступінь «магістр психології». Ступінь «спеціаліст» не вписується в болонську систему, але в зв'язку з тим, що реформування національної системи освіти до основних вимог Болонського процесу продовжується, в деяких ВНЗ студенти мають змогу отримати ступінь «спеціаліст».

Болонський процес став революційним в області європейської освіти. Офіційною датою початку процесу прийнято вважати 19 червня 1999 року, коли представники 29 європейських країн підписали в Болонії (місто на півночі Італії) декларацію про створення Європейського простору вищої освіти. Цю унікальну угоду сьогодні підтримують 47 країн, у 2005 році в Бергені (Норвегія) Болонську декларацію підписав і міністр освіти України. Обов'язковими параметрами цього процесу є: два рівні вищої освіти («бакалавр», «магістр»), академічні кредити ECTS, єдині європейські оцінки, академічна мобільність студентів, викладачів, адміністративно-технічного персоналу ВУЗів, європейський додаток до диплому, контроль якості вищої освіти, створення єдиного європейського дослідницького простору [10].

Зміст професійної підготовки психолога визначається програмою вищого навчального закладу, що розробляється відповідно до Державних стандартів освіти за певною спеціальністю. Підготовка психологів включає вивчення значної кількості дисциплін: дисципліни фундаментальної психології, методологія та методи психологічного дослідження, дисципліни прикладної психології та практичної психології, педагогічні дисципліни. Разом з обов'язковими є дисципліни, що викладаються студентам за їх вибором.

До дисциплін фундаментальної психології відносять такі дисципліни, як вступ в психологію, загальна психологія, зоопсихологія і порівняльна психологія, історія психології, диференціальна психологія, психологія особистості, соціальна психологія, вікова психологія. Під час їх вивчення психолог отримує загальну психологічну освіту, яка необхідна в будь-якій сфері його діяльності.

Знання з методології та методів психологічного дослідження набуваються студентами під час вивчення таких предметів, як експериментальна психологія, математичні методи в психології, психологічний практикум, психодіагностика. Студенти навчаються організовувати та проводити психологічне дослідження, обробляти, аналізувати та узагальнювати його результати, робити висновки, готувати наукові звіти.

До дисциплін прикладної психології належать: клінічна психологія, педагогічна психологія, психологія праці та психологія управління. Психодіагностику, психологічне консультування, психотерапію, спеціальну психологію та психокорекцію відносять до дисциплін практичної психології. При їх вивченні студенти отримують знання з розв'язання проблем у певних сферах своєї діяльності.

Вивчення педагогіки та методів викладання психології, тобто педагогічних дисциплін, спрямоване на підготовку психологів до викладання психології в різних навчальних закладах освіти.

До програми навчання входить також підготовка курсових і дипломних робіт, проходження практики та стажування.

Основними видами практики студентів є ознайомча, навчальна та переддипломна (або стажування). Ознайомча практика має за мету отримання первинних знань про професію, ознайомлення з завданнями психолога в організаціях та закладах. Навчальна практика проводиться за профілем спеціалізації, а переддипломна є етапом, що завершує навчання, і проводиться після засвоєння студентом теоретичної і практичної програм навчання. Зміст практики визначається програмою практики та індивідуальними завданнями

студентів, які можуть бути спрямовані на закріплення теоретичних знань та отримання уявлень про механізми їхнього практичного застосування, закріплення навичок вирішення практичних завдань, знайомство зі специфікою діяльності закладів різного профілю.

Для керівництва практикою призначається від навчального закладу та від організації, де вона проходить, керівник практики. Після закінчення практики студенти здають звіти про проведену роботу, отримані оцінки враховуються при підбитті підсумків загальної успішності студентів.

Окрім навчальних занять у ВНЗ проводяться різні види позааудиторної роботи. Це може бути участь у роботі наукових гуртків, студентських наукових конференцій; студенти можуть бути членами студентських наукових товариств і брати участь в роботі міжнародних студентських асоціацій. Така робота не є обов'язковою для них. Оскільки позааудиторна активність сприяє професійному становленню психолога, вона підтримується на всіх рівнях організації навчального процесу. Так, наприклад, Міністерство освіти і науки України проводить Всеукраїнські студентські олімпіади зі спеціальності «Психологія». До участі в Олімпіаді запрошуються студенти старших курсів навчальних закладів України III-IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку фахівців за спеціальністю «Психологія».

Сказане дає змогу сформулювати ряд найзагальніших вимог до змісту освіти практикуючих психологів.

1. Чітке розрізнення психологічної освіти на теоретично-експериментальну і практичну. Маємо врешті-решт усвідомити, що є психологія наукова, теоретична з її проблемами, категоріями і методами, і психологія практична зі своїми проблемами, завданнями і методиками. І навчити треба або одній психології, або іншій.

2. Зміст освіти практикуючого психолога має складатися принаймні з трьох рівнів (щаблів): загальнотеоретичні основи психології; теоретично-методичні основи конкретного напрямку: практичної психології (юридичної, політичної, військової та ін.), спеціалізація у конкретному виді практичної психології, що фактично дорівнює певній сумі практичних навичок, умінь, володінь технологіями професійної діяльності.

3. Загальнокультурна і мовна підготовка, використання життєвого досвіду психолога. Тут, серед усього іншого, дуже важливими є психологічне осмислення етнічних особливостей регіону і вивчення релігії як духовної практики населення. Адже релігія має великий психотерапевтичний і психокорекційний потенціал

і є важливою складовою, а подекуди й підґрунтям культури. Та, на жаль, вона мало вивчена нашими психологами. Сьогодні можна тільки здогадуватися про психологічну ефективність молитви, сповіді, каяття, медитації та інших релігійних дій.

4. Викладання і засвоєння змісту практичної психології має відбуватися на основі "випадкового" підходу (маємо на увазі випадок, а не випадковість). Центральним об'єктом зусиль практичної психології має стати життєва ситуація людини в єдності та взаємодії трьох основних компонентів: наявних зовнішніх обставин; психічних особливостей і здатностей індивіда; засобів і форм взаємодії перших двох складових. Відображенням, або проявом життєвої ситуації і виступає, на нашу думку, випадок. Останній і є мотивом для втручання практикуючого психолога або для звертання до нього за допомогою.

5. Зміст навчання обов'язково має передбачати формування особистості практикуючого психолога. Вивчення практичної психології не може зводитись до засвоєння інформації та вироблення навичок – воно разом з тим має змінювати внутрішні психічні структури суб'єкта навчання, оскільки головним інструментом у роботі практикуючого психолога є він сам. Психологічні знання повинні мати суб'єктивну значущість для того, хто навчається, а сам процес навчання – бути суб'єктивно драматичним. Іншими словами, засвоїти практичну психологію – це не тільки вивчити, а й пережити [7].

Г.В.Панок вважає, що у нас склалася трирівнева система отримання професійних психологічних знань. На першому рівні проходить загальна теоретична підготовка, вивчаються історія психології, загальна психологія, психофізіологія, психологія особистості, експериментальна психологія, а також окремі галузі психологічної науки (соціальна психологія, інженерна психологія, вікова психологія та інші). На другому рівні відбувається спеціальна психологічна підготовка і передбачається опанування загальними відомостями про прийоми роботи у певному напрямі практичної психології. Третій рівень – це знання зі спеціалізації. Цей рівень включає в себе навички, прийоми та досвід роботи у конкретній психологічній техніці, наприклад, сімейне консультування у школі, корекція девіантної поведінки підлітків [7].

Після закінчення вищого навчального закладу студент проходить підсумкову державну атестацію. Підсумкова державна атестація бакалавра включає випускню кваліфікаційну роботу та державний екзамен, що дозволяє виявити теоретичну підготовку до вирішення професійних задач.

Випускна кваліфікаційна робота з психології є закінченою розробкою, в якій мають відобразитися результати експериментального дослідження, обстеження чи апробований проект корекційного чи тренінгового характеру. В роботі дається теоретичне обґрунтування та викладається прикладна частина роботи. Все це має виявляти рівень професійної ерудиції випускника, його теоретичну підготовку, володіння вміннями та навичками професійної діяльності. Обсяг кваліфікаційної роботи, як правило, коливається в межах 35-50 сторінок стандартного друкованого тексту (без додатків). Захист роботи проходить на засіданні Державної атестаційної комісії, за результатами якого виставляється державна екзаменаційна оцінка.

На державному екзамені випускник повинен підтвердити знання в області загальнопрофесійних базових та спеціальних дисциплін, що достатні для роботи в колективі психологів та професійного виконання своїх обов'язків, а також для подальшого навчання.

Підсумкова державна атестація спеціаліста (магістра) також включає випускну кваліфікаційну роботу та державний екзамен.

Випускна кваліфікаційна (дипломна) робота зі спеціальності «Психологія» представляє собою закінчену розробку, що включає результати емпіричного та теоретичного дослідження, або обґрунтований проект корекційної та тренінгової методики. Обсяг випускної кваліфікаційної роботи, як правило, коливається в межах 50-85 сторінок стандартного друкованого тексту. Її захист проходить на засіданні Державної атестаційної комісії, за результатами захисту виставляється державна атестаційна оцінка.

Випускники вищого навчального закладу, які мають кваліфікацією «бакалавр психології», «психолог», згідно зі спеціалізацією переважно працюватимуть у таких галузях народного господарства, як:

- освіта;
- охорона здоров'я
- соціальне забезпечення;
- фізична культура;
- наука та наукове обслуговування;
- об'єднання громадян.

Бакалавр та спеціаліст з психології можуть працювати на підприємствах і в установах різних форм власності, органах державного управління та консультативних фірмах.

При цьому бакалавр психології може обіймати посаду, яка не вимагає поглиблених професійних знань, складної дослідницької роботи і яка орієнтована переважно на вирішення стереотипних задач діяльності.

Спеціаліст-психолог (магістр) може обіймати посаду, яка вимагає проведення самостійних досліджень, прийняття складних рішень, володіння поглибленими професійними знаннями для вирішення здебільшого діагностичних та евристичних задач.

Підготовлений спеціаліст-психолог може обіймати такі посади (за Державним класифікатором професій):

- психолог;
- науковий співробітник (з психології);
- консультант психолого- медико- педагогічної комісії;
- завідувач центру (молодіжного);
- головний консультант (керівник головного підрозділу);
- консультант із суспільно-політичних питань [10].

Фахівець з вищою освітою повинен бути підготовленим до вирішення конкретних задач на відповідній посаді. Він повинен легко адаптуватися до мінливих умов діяльності підприємств різних форм власності: володіти необхідним обсягом знань у культурній, правовій, соціально-психологічній, економічній та інших галузях, вміти засвоювати нові знання, прогресивні технології та інновації. Кожен випускник повинен мати відповідну сукупність знань для виконання обов'язків на високому професійному рівні.

Оскільки психологи поділяються на психологів-дослідників, психологів-педагогів та психологів-практиків, існують різні вимоги до їх професійно важливих особистісних якостей.

Для успішної роботи в сфері наукової психології необхідними, як вважає К.А. Рамуль, є: спонтанна допитливість, здатність тривалий час займатися вирішенням певної проблеми, високий рівень наукової обдарованості, значний розвиток пам'яті, творчого мислення, фантазії та спостережливості. Він виокремив такі риси особистості, необхідні вченим, у тому числі і психологам, як: ентузіазм стосовно роботи, схильність до тривалої і наполегливої праці, дисциплінованість, здатність до критики та самокритики, неупередженість, вміння знаходити спільну мову з людьми [10].

Р. Кеттелл, вивчаючи за допомогою 16-факторного опитувальника залежність ефективності діяльності психолога-дослідника від його особистісних рис, отримав такий його «професійний портрет»:

$$Eф. = 0,31A + 0,78B + 0,47 N,$$

де: Eф. – ефективність діяльності, А – готовність до контактів, В – загальна інтелектуальність, N – вміння підтримувати контакт.

Ці результати свідчать про те, що психологи-дослідники не любляють інтенсивного спілкування, адже цей фактор мало впли-

ває на успішність їх професійної діяльності. Разом з тим дуже важливим фактором для них є загальний інтелект .

Про раціональність у встановленні та підтримці контактів, стриманість при виявленні загального інтересу до людини у психологів-дослідників пишуть і Н. А. Амінов з М. В. Молокановим.

Перший досвід науково-дослідної роботи набувається під час навчання у вищому навчальному закладі. Інтерес до творчості та розробки нових наукових проєктів формується поступово і проявляється в написанні та захисті дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата чи доктора психологічних наук, наукових статей, посібників, підручників, монографій, отриманні вчених звань доцента і професора.

Професія практичного психолога висуває набагато більше вимог до професійно важливих особистісних якостей спеціалістів.

На думку В. Г. Панка та Н. В.Чепелевої, визначення професійної придатності психолога до практичної діяльності має здійснюватися за рядом критеріїв [5]:

- оцінка фізичного стану. Необхідність його врахування обумовлена, по-перше, зв'язком між деякими соматичними захворюваннями (виразка шлунку, діабет, серцево-судинні захворювання тощо) і рисами характеру людини. Крім того, психолог повинен мати потужну енергетику і засоби відновлення, інакше робота може негативно вплинути на його здоров'я. По-друге, існує ряд фізичних вад, які не сумісні з посадою практичного психолога. До таких відносяться інвалідність, глибокі косметичні дефекти, дефекти мовлення;

- психічне здоров'я кандидата, оскільки психологічними спеціальностями часто прагнуть оволодіти люди з помітними особистими проблемами, які вони переноситимуть на робочі ситуації;

- інтелект, особливо його вербальний компонент. Значною складовою професійної придатності майбутнього практичного психолога є так званий «соціальний інтелект», який є центральним механізмом розуміння поведінки іншої людини;

- система механізмів особистої регуляції та емоційної витривалості; здатність легко встановлювати контакт з іншими, легкість у спілкуванні, комунікабельність, вміння слухати і підтримувати розмову.

Безумовно важливою для майбутньої діяльності є мотиваційна сфера, гуманістична спрямованість особистості практикуючого психолога, а саме: альтруїстичні позиції, високий рівень мотивації до професії, значне переважання пізнавальних і емпатійних мотивів у роботі з клієнтом, готовність до співробітництва та націленість на його позитивний результат [5].

Р. Кеттелл за результатами 16-факторного опитувальника створив «професійний портрет» психолога-практика:

$$Eф. = 0,72A + 0,29B + 0,29H + 0,29N.$$

Де: Eф. – ефективність діяльності, А – готовність до контактів, В – загальна інтелектуальність, Н – ненасиченість контактами з іншими людьми, N – вміння підтримувати контакт.

Психолог-практик потребує спілкування, люди йому ніколи не набридають, а контакти з ними ніколи не вгамовують його «спрагу» до спілкування. Ці фактори є дуже важливими для його успішної професійної діяльності.

Н.А. Амінов та М. В. Молоканов дослідили, що для практикуючого психолога характерні виражена готовність до контактів, загальна інтелектуальність, вміння підтримувати контакти, стресостійкість у процесі спілкування, вміння контролювати свою поведінку, атракція, емпатія, емоційне зараження, самостійне прийняття рішень.

Значну роль комунікативних якостей особистості в професійній діяльності психолога - практика відмічають усі дослідники. Зокрема, Н. Ф. Бачманова та Н. А. Стафуріна виокремлюють такі складові «таланту спілкування»:

- здібності до повного та правильного сприйняття об'єкта, спостережливість, швидка орієнтація в ситуації;
- розуміння внутрішніх властивостей та особистостей об'єкта, проникнення в його внутрішній світ, психологічна інтуїція, які засновані на глибокій загальній ерудиції та гуманістичній спрямованості;
- здатність до співпереживання, емпатія, доброта, повага до людини, готовність допомогти;
- здатність до самоаналізу, інтерес до власної особистості і особистості інших людей;
- здатність управляти самим собою та процесом спілкування, вміння бути уважним, тактовним, вміння слухати, встановлювати контакт, викликати довіру, мати почуття гумору [10].

Загальне відношення до життя та діяльності, на думку В. Н. Карандашева, проявляється в таких значущих для психолога якостях особистості, як відповідальність, організованість, оптимізм, відкритість, допитливість, креативність, гнучкість поведінки, здатність до рефлексії своїх переживань і професійної діяльності [6]. Модель особистості практикуючого психолога, запропонована Н. В. Чепелевою та Н.І. Пов'якель, включає такі складові.

Мотиваційно-цільова підструктура особистості передбачає сформовану позитивну мотивацію до професійної діяльності, надання психологічної допомоги, прийняття себе та інших. Базовою особистісною якістю на цьому рівні виступає діалогізм, що включає діалогічну готовність, безумовне сприйняття іншого, особистісну рефлексію, розвинену систему особистісних смислів, орієнтованість на досягнення взаєморозуміння.

Когнітивна підструктура, до якої належить сфера знань особистості: особистісне знання, знання себе та інших; Я - концепція фахівця (адекватність та сталість самооцінки, емпатичність, асертивність, відсутність хронічних внутрішньоособистісних конфліктів, що зумовлюють проєкції та психологічні захисти тощо); професійно важливі якості пізнавальних процесів (уважність, спостережливість, вміння помічати деталі вербальної та невербальної поведінки, тобто розпізнавати психосоматичні стани, гнучкість, пластичність та динамічність мислення, вміння виділяти суттєве та узагальнювати, прогнозувати реакції та дії клієнта, моделювати результати роботи). Базовими особистісними якостями когнітивної підструктури є професійна рефлексія та професійний інтелект.

Операційно-технологічна підструктура передбачає розвинену компетентність фахівця-психолога. Вона містить володіння основними професійними вміннями та навичками, що забезпечують практичне використання наявних теоретичних знань. Найважливішим компонентом цієї підструктури є практичний інтелект.

Комунікативно-рольова підструктура передбачає розвинену комунікативну компетентність психолога. Вона містить соціально-когнітивні та комунікативні уміння (слухати іншого, розмовляти та вмовляти, встановлювати соціальний контакт, переконувати іншого, навіювати тощо). Ця підструктура включає також специфічні якості – акторські та режисерські, організаційні, що дозволяють ефективно впроваджувати активні психотехніки і групові засоби психокорекції. Базовою особистісною якістю є професійна ідентифікація та соціальний інтелект. Остання – це здатність у процесі спілкування визначати будь-які відхилення від нормального функціонування або розвитку людини чи групи, яка є найважливішою складовою спеціальних здібностей до психологічної діяльності.

Регулятивна підструктура забезпечує толерантність до фрустрацій, високу працездатність і саморегуляцію особистості, відсутність схильності до збудження та швидкого виснаження. Провідним компонентом виступає професійна саморегуляція [11].

Успішність професійної діяльності практичного психолога зростає в міру того, як набувається досвід практичної роботи. Із досвідом зростає і його рівень соціального інтелекту.

Професійний відбір практичних психологів, на думку В.Г.Панка, доцільно проводити у три етапи. Перший етап – це здійснення профвідбірної профорієнтації, кандидат на посаду психолога може проводити гуртки в школі, надавати постійну допомогу працівникам психологічної служби. Така практика призвичаює майбутніх абітурієнтів до психології, дає змогу «приміряти на собі» професію. А психолог, який співпрацює з кандидатом, може оцінити його професійні перспективи. Другий етап проводиться перед вступом до навчального закладу. Його головна мета полягає в тому, щоб відфільтрувати тих, хто явно не підходить до професії. Третій етап – це добір на певну спеціалізацію, що здійснюється впродовж перших років навчання і полягає і у тестуванні, і у спеціально організованих формах навчання: на парах, тренінгах, при аналізі навчальної діяльності, практики. Це є найважливішою функцією навчального закладу та викладацького колективу.

Процес становлення особистості психолога як фахівця починається з моменту вибору професії і триває протягом усього професійного життя. Існують різні періодизації професійного розвитку. Е. А. Клімов виокремлює такі етапи професіоналізму:

1. Фаза оптації. Оптант стурбований питаннями вибору або вимушеної зміни професії і робить свій вибір. Цій фазі передуює процес профорієнтації.

2. Фаза адепта. Адепт став на шлях прихильності до професії і освоєю її. Це фаза навчання, її тривалість залежить від складності професії і необхідного рівня кваліфікації.

3. Фаза адаптації. Молодий фахівець (адаптант) на цій стадії адаптується до діяльності, у нього відбуваються деякі особистісні зміни.

4. Фаза інтернала. Інтернал – це досвідчений працівник, який позитивно ставиться до обраної професійної діяльності, він може цілком самостійно, надійно і успішно виконувати основні професійні функції.

5. Фаза майстерності. Перебуваючи на цій стадії, професіонал здатний добре вирішувати складні професійні задачі, з якими можуть впоратися далеко не всі колеги. Він починає виділятися якимись уміннями, універсалізмом, широким орієнтуванням в професійній сфері. Зазвичай майстер має деякі показники своєї кваліфікації (категорію, науковий ступінь, вчене звання).

6. Фаза авторитету. Авторитет є відомим спеціалістом у професійному колі або за його межами.

7. Фаза наставництва. Наставник має односторонній, учнів, послідовників. Професійні задачі він вирішує, використовуючи накопичений досвід, уміння організувати свою роботу.

Професія психолога-викладача відрізняється від професії психолога-дослідника та психолога-практика. Викладач повинен не лише володіти психологічними знаннями, а й вміти передати їх тим, кого він навчає. Викладацька діяльність передбачає виконання декількох функцій: виховної, організаторської, дослідницької і саме навчання, а це потребує певних особистісних якостей та здібностей [10].

На думку В. Н. Карандашева, психолог-викладач для того, щоб стати успішним повинен:

- 1) бути освіченим у різних областях психологічних знань, ґрунтованим в інших науках;
- 2) фундаментально знати предмет, який викладає,
- 3) вміти самостійно підбирати навчальний матеріал, визначити оптимальні засоби та ефективні методи навчання;
- 4) володіти виразними засобами спілкування, ораторськими та артистичними здібностями;
- 5) вміти пояснювати навчальний матеріал, забезпечити його розуміння та засвоєння студентами;
- 6) бути спостережливим, вимогливим і з розумінням ставитися до студента;
- 7) вміти створити мотивацію у студента до засвоєння навчального матеріалу;
- 8) мати комунікативні та організаторські здібності;
- 9) володіти педагогічним тактом.

Успішне викладання вимагає відповідальності, вміння ясно висловлювати свої думки, підтримувати інтерес студентів до предмету, спонукати студентів до розмірковування над навчальним матеріалом. Студенти цінують такого викладача, який допомагає їм опанувати знання.

Відсутність певних вмінь та якостей не є протипоказанням для викладацької діяльності, але вважається, що для успішної роботи викладача-психолога дуже важлива соціальна чутливість. Соціальна перцепція – це чутливість до психічних проявів інших людей, їх намагань, цінностей та цілей, уміння відчувати настрої та особливості поведінки іншої людини, зрозуміти і прийняти їх [6].

Здатність управляти собою – це ще одна важлива характеристика психолога-викладача. В управлінні собою визначають такі складові, як підтримка фізичного здоров'я, раціональний розподіл сил та часу, подолання труднощів. Ефективність викладаць-

кої діяльності пов'язують також з прагненням до саморозвитку та творчістю. Творчість сприяє розвитку нестандартного підходу до професійних ситуацій і професійного спілкування, а це підтримує зацікавленість студентів процесом навчання.

Вміння впливати на інших людей також необхідне хорошему психологу-викладачу. Традиційно в педагогічній діяльності виокремлюють такі різновиди впливу:

1) зараження – це спосіб впливу, пов'язаний з передачею емоційного стану від однієї людини до іншої; досвідчені викладачі часто використовують його у викладацькій практиці для мобілізування аудиторії;

2) наслідування – формування образів для наслідування;

3) навіювання – цілеспрямований вплив однієї людини на іншу, часто використовується при поясненні нового матеріалу в традиційній формі: лекціях, під час бесід зі студентами;

4) переконання – за допомоги логіки та риторики відбувається відбір та упорядкування фактів та висновків з метою досягнення певної мети, є одним із основних методів впливу в учбовому процесі.

В.Б.Успенський та А. П. Чернявська називають такі психологічні критерії професійної придатності психологів-викладачів: інтелектуальність, афілітація, емоційна стійкість та життєрадісність; уважність та спостережливість, ініціативність та соціальна активність, дипломатичність, терпимість; педагогічні: здібності, впевненість в собі, професійна етика, компетентність, відповідальність, інтелігентність.

Для успішного викладача-психолога необхідні особливі риси особистості, притаманні й хорошим дослідникам, і хорошим практичним психологам. Невипадково видатні психологи, наприклад Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк, О. М. Леонтєв, були видатними педагогами.

Професійно важливі якості особистості психолога-викладача удосконалюються в процесі професійної діяльності [10].

Висновок. Професія психолога в останні роки в нашій країні стала однією з найбільш затребуваних і популярних. Це свідчення того, що психологічна наука стала соціально визнаною, в суспільстві з'явилася потреба у професії психолога. Розвиток практичної психології обумовив необхідність підготовки психолога-практика та здійснення правильного професійного відбору, що зазвичай вимагає проведення різнопланових заходів та спостережень протягом тривалого часу. Необхідність підготовки практичного психолога, в свою чергу, дало змогу визначити низку вимог, що висуваються

до цього типу професії, зокрема до необхідних якостей, які забезпечують успіх професійної діяльності. Зміст навчання психолога у ВНЗ, як відмічає В.Г.Панок, обов'язково має передбачати формування особистості практикуючого психолога, зміну внутрішньої психічної структури суб'єкта навчання, оскільки основним інструментом у роботі практикуючого психолога є він сам.

Список використаних джерел

1. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика: учеб. пособие для студ. старших курсов психол. факультетов и отделений университетов /А.Ф.Бондаренко. – К.: Укртехпрес, 1997. – 216 с.
2. Вачков И. В. Введение в профессию "психолог": учеб. пособие /И.В.Вачков. – М.: Изд-во Московского психол.-соц. института, 2004. – 464 с.
3. Васьківська С. В. Основи психологічного консультування: навч. посібник / С.В. Васьківська. – К.: Четверта хвиля, 2004. – 256 с.
4. Гуманістична психологія: антологія: навч. посіб. для студ. ВНЗ: у 3 т.; за ред. Р. Трача, Г. Балла. – Т. 2. Психологія і духовність (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології). – 2005. – 279 с.
5. Дуткевич Т.В. Практична психологія. Вступ до спеціальності /Т.В. Дуткевич , О.В.Савицька . – К.: Центр учб. літератури, 2007.– 255 с.
6. Карандашев В. Н. Психология: введение в профессию /В.Н. Карандашев. – М.: Смысл, 2000. – 288 с.
7. Основи практичної психології за ред. В. Панка, Н. Чепелевої та ін. – К.: Либідь, 2001. – 534 с.
8. Приходько Ю.О. Практична психологія: введення в професію: навч. посібник [2-е видання] / Ю.О. Приходько.– К.:Каравела, 2010. – 232 с.
9. Психологія. Вступ до спеціальності: навч. посібник /В.Й. Бочелюк, В.В. Зарицька.– К.: Центр учбової літератури, 2007.– 288 с.
10. Психологія. Вступ до спеціальності: навч. посібник /О.В.Іванова, Л.М. Москаток, С.І.Корсун. – К.: Центр учбової літератури, 2013.– 184 с.
11. Чепелева Н.В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога /Н.В.Чепелева, Н.І.Пов'якель //Психологія: збірник наукових праць. – Вип. 3. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1998. – С. 35-41.